

Наталія Білоус

ТЕСТАМЕНТ ОСТРОЗЬКОГО І ДУБЕНСЬКОГО МІЩАНИНА ОЛЕКСАНДРА ДЗУСИ 1667 Р.

Заповіти купців волинських міст ранньомодерної доби – досить рідкісні документи. За нашими підрахунками, з нечисленної актової спадщини міст Волині XVII ст. залишились всього 43 книги, з яких тільки в 14 вписані тестаменти мешканців міст. Документ, що публікується нижче, – один із поодиноких тестаментів острозьких міщан. Відносно невеликий за обсягом, він цікавий своїми деталями, оскільки проливає світло на повсякденне життя тогочасних волинських купців, їх матеріальний стан, стосунки в родині тощо.

Про походження острозької родини Дзусів, на жаль, мало що відомо. Дослідникам історії волинських шляхетських родів відомо про існування фамілії Джусів, що вела своє коріння від клану Кірдеєвичів¹. Можливо, якесь відгалуження цієї великої панської родини осіло в Острозі.

Ідентифікуючи себе на початку тестаменту як «острозький міщанин», Олександр Дзуса на прізвище Мазниця мав також нерухомість у Кременці, а перед смертю проживав у Дубно, де уклав акт своєї останньої волі. Прикметно, що наприкінці цього акту зазначено, що він був не тільки острозьким міщанином, а ще й дубенським, тобто мав подвійне міське громадянство. Вірогідно, свій торговий капітал О. Дзуса заробив на купівлі/продажу хутра і тканин, а також від лихварства – здачі під позику грошових сум та деякої нерухомості в оренду, що певною мірою засвідчує текст його заповіту. Він був укладений 3 лютого 1667 р. у власному будинку купця, згідно з тогочасною практикою, у присутності свідків: урядників магістрату – бурмистрів Леонтія Каплевича і Яна Черетовича, міського писаря Миколая Тельбуховича та бурграбія дубенського замку Степана Трушевича. Зазвичай, при оформленні міщанських заповітів були присутні лавники з міським писарем. Райців (чи бурмистрів), які займали вищу за лавників сходинку у міській правлячій ієрархії, запрошували рідше, і то переважно заможні городяни. У даному випадку згаданих бурмистрів в якості свідків запросив сам тестатор, озвучивши перед тим своє прохання дубенському війтові Стефанові Молевському.

¹ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Вид. 2. – Київ, 2008. – С. 141-143.

Тестамент містить усі традиційні формули (клаузули), характерні для такого типу документів ранньомодерного часу. Він починається з інвокації – звернення до небесних сил: «W imię Trójcy Przenaświętzej, Ojca, Syna i Ducha Świętego». Далі в інтитуляції вказується соціальний статус тестатора – належність до міщанського стану, стверджується його задовільний психічний стан, що становило одну з необхідних умов правової чинності заповіту («będąc od Pana Boga nawiedzony chorobą na ciele, ale z łaski Bożej zdrowy na umyśle i przy zupełnym rozumie»). Мінімально скорочений текст аренги, де вписувалось обґрунтування необхідності написання тестаменту («A wiedząc o tym, iż co nie bywa pismem objaśniono, to s pamięci ludzkiej wychodzi, czynię ten testament ostatniej woli moiej»). За звичай до цієї клаузули ще вписувались рефлексії про смерть, потойбічне життя, невідворотність людської смерті, але в цьому випадку вони опущені.

Власне розпорядження тестатора розпочинала диспозиція, що стосувалася душі: «Jeśli mie Pan Bog powoła s tego świata, duszę moie polecam w ręce iego przenaświetsze». Дзуса заповів поховати своє тіло у монастирі Святого Хреста в Дубно, «згідно з християнським звичаєм». Чоловічий монастир Воздвиження Чесного Хреста колись розташовувався під містом Дубном. За даними Сергія Горіна, ця обитель успішно функціонувала у XVI-XVII ст., про що свідчать «фундуші» князів Острозьких і Заславських на її користь. Вірогідно з 1626 р. вона стала уніатською². Можна припустити, що згаданому монастирю заповідач ще за життя відписав якісь статки, принаймні, у духовниці про жодну пожертву на його користь не йдеться. Це тим більш дивно, що Дзуса заповів 20 злотих на двадцять «служб Божих» у монастирі в Мильцях і стільки ж на Кременецький Богоявленський монастир³, ще 10 злотих відписав руському шпиталю в Дубні. Ці порівняно невеликі на той час суми, виділені на побожні цілі, після його смерті дружина Полонія мала передати згаданим реципієнтам.

Друга частина диспозиції, важливіша для міщан, стосувалася майнових справ. У першу чергу тестатор згадав про нерухомість в Острозі, яку посідав на «ординатській» половині міста, належній княгині Теофілії Вишневецькій. Йшлося про кам'яницю, що знаходилася поміж домами пані Захаріяшової і пані Пригоцької. Цю нерухомість Дзуса заповів дітям від другого

² Горін С. Дубенський Вознесенський Спасо-Преображенський і Хрестовоздвиженський монастирі до середини XVII ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2011. – Вип. 14-15. – С. 133-138.

³ Заснований бл. 1636 р. при Богоявленській церкві як православний чоловічий монастир. При ньому діяло Богоявленське братство, яке опікувалося школою, типографією, притулком для немічних. У 1701 р. за сприяння кременецького старости кн. Януша Вишневецького монастир був переданий василіанам. Нині – це діючий Кременецький Свято-Богоявленський жіночий монастир, див.: Білокінь С. Кременецький Свято-Богоявленський монастир // Енциклопедія історії України. – Київ, 2008. – Т. 5. – С. 318.

шлюбу. Опікуватися маленькими нащадками мала дружина Полонія, яка після настання їхнього повноліття повинна була поступитися кам'яницею. У Кременці міщанин володів успадкованими від батька садами, полями і однією волокою сіножаті – усе це він заповів навпіл своїй дочці Олені, народженій від першого шлюбу (очевидно кременецькій міщанці), і своїй сестрі Олені, заміжній за бродським міщанином Стефаном Барановичем. Дочці Олені він також відписав 4 лікті кармазинового сукна та якісне фалендишове сукно для пошиття верхнього одягу – т.зв. шведки з лисячим хутром.

Невід'ємною складовою частиною заповітів заможних міщан були боргові зобов'язання, квитанції, переліки заставлених речей. Рідко хто при оформленні акту своєї останньої волі не згадував про боржників. Даний тестамент не становить у цьому виняток. Олександр Дзуса перерахував усіх осіб, яким колись позичав гроші на загальну суму 366 злотих. Третю частину цієї суми (117 злотих), яку йому завинили острожани різник Онопрій і Яків Мошлячек, тестатор відписав сестрі Олені та її чоловіку Стефану Барановичу. Решту грошей інші боржники мали повернути Дзусиній дружині Полонії.

Показово, що тестатор не призначив жодних опікунів для своєї дружини і дітей, мабуть, не вбачаючи в цьому особливої необхідності. Хоча така практика була досить розповсюдженою у ті часи. До числа опікунів та ексекторів (розпорядників майна) запрошували, як правило, близьких родичів, представників міської еліти – найчастіше членів міського уряду, земських та городських урядників (для осіб шляхетського походження), духовних осіб. Тим не менше, автор цього заповіту побоювався невиконання в майбутньому своєї останньої волі, про що свідчить вміщена наприкінці тестаменту санкція – погрози на адресу людей, які могли порушити заповіт або спосіб його виконання. О. Дзуса, мабуть, побоюючись якихось протиправних дій зі сторони родичів або недоброзичливців, обіцяв виступити проти таких осіб на Страшному Суді.

Кінцевий протокол заповіту містить усі необхідні дані – дату і місце укладення, підписи тестатора та свідків. Виняток з тестаментарної практики становить доволі довгий період між укладанням тестаменту і його вписанням до міської книги – майже 7 років. Зазвичай акт останньої волі оформлювали незадовго до смерті заповідача, а вписували до урядових книг або одразу після неї, або протягом року. Залишається тільки здогадуватися, чому у даному випадку минуло стільки часу між цими двома подіями: чи то тестатор кілька років пролежав «на смертному одрі», чи його дружина з якихось причин не поспішала з поданням заповіту до урядових книг. Трохи світла на ці події проливає скарга Дзусиної дружини, що розглядалася на засіданні міського суду 4 квітня 1669 р. у присутності війта Стефана Молевського, бурмистрів Матяша Шимоновича та Матяша Бродовського.

Того дня Олександрова Дзусина поскаржилася на Анну Карпінську, яка, на її думку, незаконно заволоділа частиною поля, що мало назву «Чиковщина», яке знаходилося на Сурмицьких ґрунтах⁴. Відповідачка стверджувала, що колись купила цю землю у небіжчиці пані Мартинові Феневичові (дружини колишнього дубенського війта) за 25 злотих, але відповідний акт купівлі-продажу згорів. Суд присудив передати спірні ґрунти Остафію Феневичу, як найближчому спадкоємцеві, оскільки це була «його отчизна і дідовизна». Водночас Феневич повинен був сплатити пані Карпінській 25 злотих. Почувши вирок, Олександрова Дзусина відмовилася від подальших претензій до цієї жінки, яка, втім, не змирилася з невідгідним декретом і подала апеляцію до суду старости⁵.

Цікаво, що позивачка називає Остафія Феневича своїм сином, з чого випливає, що шлюб із О. Дзусою у неї був другим. А те, що перший чоловік жінки походив з родини дубенського війта Мартина Феневича, вказує на її приналежність до кола міської еліти. В аналізованому нами заповіті Чиковщина також згадується як земля, якою володів Дзуса. Сам факт відсутності його імені в судовому декреті 1669 р. свідчить про те, що міщанина не було серед живих задовго до 1673 р., коли тестамент був внесений до актових книг.

Додаток ⁶

1667, лютого 3. Дубно. – Тестамент острозького і дубенського міщанина Олександра Дзуси (вписаний до міської книги Дубна 30 грудня 1673 р.)

Nr 1004

Die 30 Xbris 1673.

Stanowszy personaliter⁷ sławetna pani Alexandrowa Polonia Mazniczyna, podała per oblatam⁸ testament zeszłego s tego świata Alexandra Maznicy, mał[żonka] swego, który tak się w sobie pisany ma:

W imię Trójcy Przenaświętszej, Ojca, Syna i Ducha Ś[więtego].

Ja, Alexander Dzusa, mieszczanin ostrogski, będąc od Pana Boga nawiedzony chorobą na ciele, ale z łaski Bożej zdrowy na umyśle i przy zupełnym rozumie, a

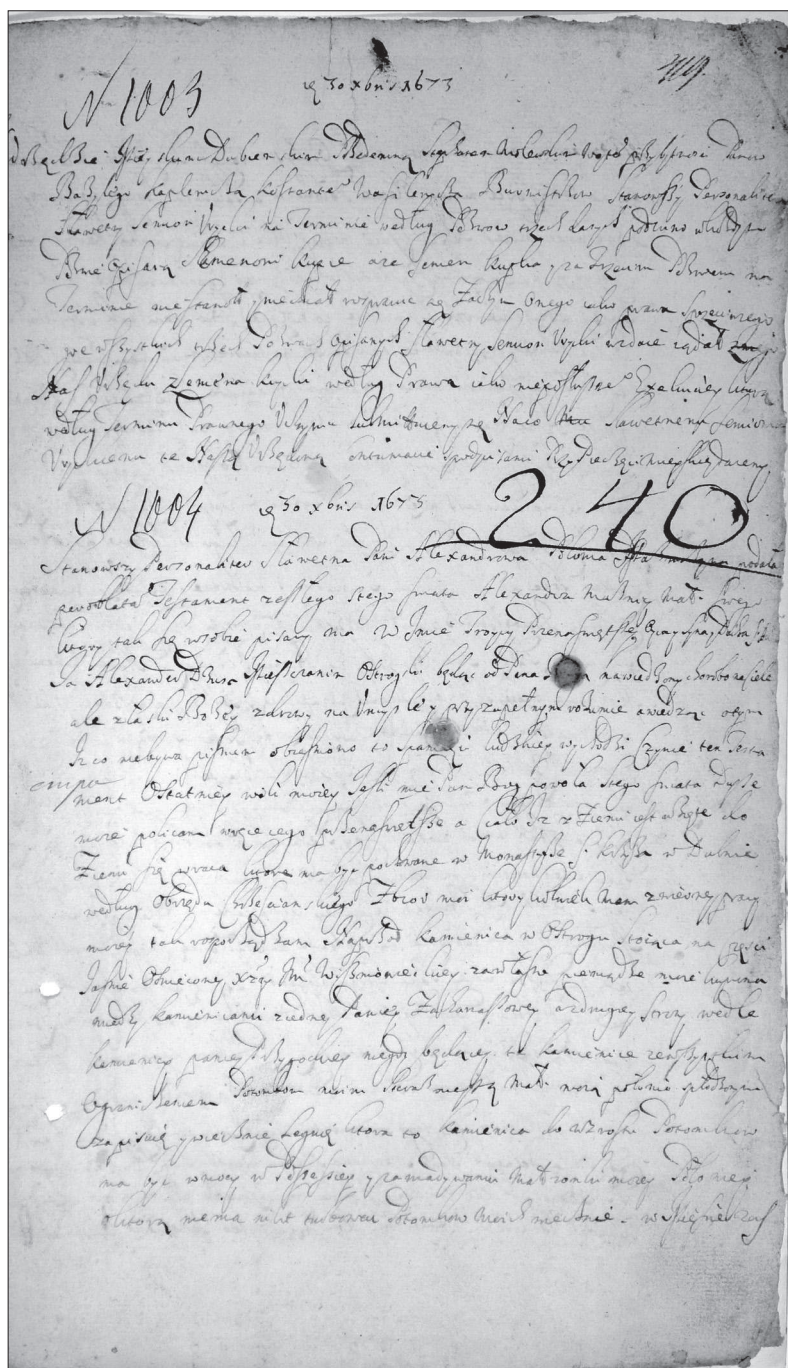
⁴ Сурмичі – передмістя Дубна.

⁵ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 33, оп. 1, спр. 2, арк. 25.

⁶ Документ публікується відповідно до рекомендацій, запропонованих колективом польських вчених під керівництвом Казімежа Лепшого, див. Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do poł. XIX w. / Red. K. Lepszy. – Wrocław, 1953.

⁷ Особисто (лат.).

⁸ Для вписання (лат.).

Фрагмент тестаменту Олександра Дзуси
з дубенських міських книг (початок)

визначивши, що не було писем об'явлено, то з пам'яті людської виходить, чинити цей тестамент останньої волі моєї. Якщо мене Пан Бог покликає з цього світа, душу мою поручаю в руки Його Пренашвищені, а тіло, із з'явленням, до землі повертаю, котре має бути поховане в монастирі С[в'ятого] Христового в Дубні за обрядом християнським.

Збір мій, який колись маю з вірної праці моєї, так розпоряджаюся. Наперед камінь в Острогу, стоячий на частині ясної освященій х[и]л[е]знь [е] м[і]лосердя] Вішнівської, за власні гроші мої куплений, між камінцями з однієї [сторони] панієї Захарієвої, а з другої сторони за панієї Пригоцької ніколи не буває. Цей камінь з усім обмеженням потомкам моїм, з теперішньою дружиною моєю Полонією спільно, записую і вічно передаю, котре той камінь до зростання потомків має бути в силі, в володінні і завіданні дружини моєї Полонієї, котре не має ніхто турбувати [з] потомків моїх вічно. В містечку ж [419 v.] Кривому маю ділянку моєї батьківщини, то єсть сажі, поля, ділянку сажі – це належить дочці моєї Олені половині, а половині – панієї Стефанівні до Бродів, братиці моєї.

Тієї дочці моєї Олені передаю сукна кармазину локтя чотирьох, на шведську фаланду добру, до неї лисиці хребтові. Інші всі речі рухомі, що колись маю, так в одягу домашньому, одяганні і в готуванні, також і діти, котре колись маю у різних людей, як то: м[і]лосердя] п[ан] Микілевський винен за лисицю шовкову лисиці золоті п'ятдесят і п'ять, а за шапку гарну золоту чотири без жодної застави. [Його] м[і]лосердя] п[ан] Ян Стрильський золотих п'ятнадцять за лисицю. [Його] м[і]лосердя] п[ан] Чирковський золотих сім. Яко гонимий прізвиськом Громида золотих тридцять. Пані Кульська винна золотих сто і тридцять, в котрому боргу в заставу пустила до віддання суми поле на ділянках сурмичких назване Чирковщина, їй належаче. Людвік Бартошівський золотих двадцять і п'ять, в тому боргу пустил мені до віддання п'ятнадцять сажі свій батьківський за браму лисю над Горбачевим. Це все дружині моєї Полонієї передаю і записую. І якщо де ще колись маю належати чимось – повинна виплатити, як свої власні.

Зособня Онорій, різник острогський, і Яков Москальчик винні були за графі, на себе даного, золотих п'ятнадцять, на котрий той борг дали золотих тридцять і три, а були винні золотих сто і сімдесят. Цей борг цілком передаю і записую пану Стефанові Барановичові, міщанинові в Бродях, і дружині його Олені а братиці моєї, котре цілком має собі знайти, до котрого дружинка моя Полонія ані потомки належати не⁹ будуть, і цього однак докладаю, аби за душу мою Пана Бога молилися. Передаю до монастиря до Милча на службу Божу двадцять золотих двадцять, до монастиря криворізького золотих двадцять, до лікарні руської⁹ дубенської золотих десять, що все дружинка⁹ моя Полонія з дітьми моїми повинна погашувати.

⁹ Слово написано над рядком.

O co prosze do oświadczenia tedy tego testamentu, który za ważny aby był poczytan. Uprosiłem od szlachetnego pana Stephana Molewskiego, wójta dubieńskiego, zesłanych p[anów] Leontego Kaplewicza i p[ana] Jana Czeretowicza, burmistrzów, aby rękoma swemi podpisali i stwierdzili.

Kończąc tedy ten testament ostatniej woli mej, || [420] żądam, aby te wszystkie puncta w tem testamencie, z ust moich oświadczone i wyrażone, za ważne były poczytane i ni w czym nie naruszone. A jeśli by kto kolwiek przeciw punctowi jakiemu¹⁰, w tym testamencie wyrażonemu, przeczył, i małżonkę moją Polonią miał turbować, która ma we wszystkim spokojnie mieszkać i zostawać mocą tego testamentu, takowego każdego pozywam na Sąd Boży Straszliwy, tam się ze mną sądzić będzie przed Majestatem Jego Ś[więtym] a Sędzią Sprawiedliwym.

Na co dla lepszej wagi ręką moją własną podpisuję się s podpisem rąk ludzi zacnych mieszczan dubieńskich, jako przyjaciół ode mnie uproszonych, utwierdzam.

Działo się w Dubnie, w domu pana Alexandra Dzusy, przy bytności pana Stephana Truszewicza, burgrabiego zamku dubieńskiego, i pana Mikołaja Telbuchowicza.

Die 3tia Februarii An[n]o 1667.

U tego testamentu podpisy rąk temi słowy:

Алекъсандеръ Дзѣса, мешъчанинъ дѣбенскии и остроскии.

Leontij Kaplewicz, burmistrz, ustnie proszony do podpisu tego testamentu od p[ana] Alexandra Dzusy.

Jako przy tym będący i do podpisu proszony od p[ana] Alexandra Dzusy, Stephan Truszewicz, burgrabi zamku dubieńskiego.

Устнѣ прошонии от пана Дзѣси до подписѣ Іанъ Черетович, бѣрмистръ.

Jako proszony od pana Dzusy podpisuję się, Mikołaj Telbuchowicz.

Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 33, оп. 1, спр. 1, арк. 419-420.

¹⁰ Слово правлене.

Konrad Rzemieniecki

SUMARIUSZ PODATKÓW DÓBR DAWNEJ ORDYNACJI OSTROGSKIEJ Z 1775 ROKU*

Ordynacja Ostrogska została utworzona w 1609 roku przez Janusza Ostrogskiego, kasztelana krakowskiego, w celu ochrony zgromadzonego majątku rodzowego przed jego podziałem przez kolejne pokolenia spadkobierców. W jego zamysle ordynacja miała również służyć ochronie tej części Rzeczypospolitej przed ciągłymi napadami tatarskimi. W tym celu zobowiązał przyszłych ordynatów do budowy zamków i zameczków i wystawienia określonej liczby jazdy i piechoty. Po śmierci fundatora w 1620 roku ordynacja przeszła na Zasławskich, a następnie na Lubomirskich i Sanguszków. Ostatni ordynat, Janusz Sanguszek, prowadził rozrzutne życie przez co popadł w znaczne długi. W związku z tym przystał na propozycję złożoną mu przez Czartoryskich i Potockich by majątek Ordynacji Ostrogskiej rozdzielić pomiędzy swoich wierzycieli. Umowę tę sankcjonowała tzw. transakcja kolbuszowska z 7.XII.1753 r., którą rozdysponowano ordynację faktycznie ją likwidując.

Ustalenia kolbuszowskie i kasatę ordynacji, z powodu oporu szlachty, usankcjonował dopiero Sejm z 1766 r. Jednocześnie nałożył on na nowych właścicieli podatek w wysokości 300 tysięcy złotych, który miał służyć utrzymaniu regimentu o zbliżonej liczbie żołnierzy, co zniesiona milicja ordynacka. W celu rozłożenia tej sumy na poszczególne miasta i wsie, niegdyś należące do ordynacji, powołano specjalną komisję sejmową. Zapewne z tego też względu w wielu dokumentach o charakterze skarbowym miejscowości te, pomimo różnych właścicieli były spisywane razem pomimo różnych właścicieli.

Publikowany poniżej „Ekscerpt taryfy podatku z dóbr ostrogskich in 1775 anno ułożonego” jest przechowywany w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w zbiorze Aleksandra Czołowskiego¹. Rękopis został spisany przez jedną, nieznaną osobą, czytelnym i łatwym do odczytania charakterem pisma. Jest to zestawienie sum podatku zapłaconego z poszczególnych miejscowości należących do Ordynacji Ostrogskiej spisanych w tabeli wedle kluczy majątkowych. W dokumencie znalazło się około 420 miast, miasteczek i wsi zgrupowanych w 14 kluczach. Należy zaznaczyć, że określenie dokładnej liczby miejscowości jest niemożliwe z racji licznych wolic, słobód i futorów, które często były opisywane

* Dziękuję Ihorowi Teslence za pomoc w przygotowaniu niniejszej publikacji.

¹ Archiwum Główne Akt Dawnych. – Zbiór Aleksandra Czołowskiego, sygn. 528, s. 121-128.